

**'N ONDERSOEK NA KULTUURERFENISHULPBRONNE TE KAREEBOSKLOOF
WILDSPLAAS, NOORDWES PROVINSIE**

Anton C. van Vollenhoven BA,BA(Hons), DTO, NDM, MA(UP), MA(US), DPhil(UP)

Archactnos, Pretoria

Posbus 31064
Wonderboompoort
0033

Tel: 083 415 1862
Faks: (012) 320-2742

Februarie 2001

Verslagnommer: 102

Opsomming

Gedurende Desember 2000 is 'n opname gedoen om die potensiaal van die plaas Kareeboskloof ten opsigte van kultuurerfenishulpbronne te ondersoek. 'n Groot hoeveelheid Steentydperkwerktuie, meestal van die Middel Steentydperk is opgespoor. Geen verskynsels wat uit die Vster tydperk dateer is gevind nie. 'n Aantal terreine wat tot die Historiese tydperk dateer is geïdentifiseer. Die kulturele belang van die vindplekke, sowel as die opvoedkundige- en toerismepotensiaal daarvan is bepaal en word in die verslag aangespreek. Aanbevelings oor die bestuur van die vindplekke word ook gemaak.

Summary

During December 2000 a survey was done on the farm Kareeboskloof in order to determine the potential of cultural heritage resources sites on the farm. A large amount of stone tools, mostly from the Middle Stone Age were found. No Iron Age features were identified. A number of sites and features that can be dated to the Historical period were found. The cultural significance of the features and sites, as well as the educational and tourism potential of each were determined and are discussed in this report. Recommendations for the management of the sites and features are also made in the report.

INHOUD

Opsomming/Summary

1. DoeI van die ondersoek	1
2. Verwysingsraamwerk	1
3. Voorwaardes en aannames	1
4. Wetgewing	2
4.1 Die Wet op Nasionale Erfenishulpbronne	2
4.2 Die Wet op Nasionale Omgewingsbestuur	3
5. Metodologie	3
5.1 Veldondersoek	3
5.2 Dokumentasie	3
5.3 Aanbieding van die inligting	3
6. Beskrywing van die ondersoekgebied	4
7. Bespreking	5
7.1 Steentydperk	5
7.2 Vsterftydperk	5
7.3 Historiese tydperk	6
8. Individuele beskrywing van gevonde erfenishulpbronne	6
8.1 Steentydperk	6
8.1.1 Middel Steentydperk	6
8.1.2 Laat Steentydperk	7
8.2 Vsterftydperk	7
8.3 Historiese tydperk	7
9. Bevindinge en aanbevelings	20
10. Projekspan	22
11. Bronne	22
11.1 Geskrewe bronne	22
11.2 Kaarte	22
12. Bedankings	23
Bylaag A	24

Bylaag B

Bylaag C

Bylaag D

25

26

42

1. DOEL VAN DIE ONDERSOEK

Archaetnos is deur die eienaar van die plaas Kareebosboskuil, mnr. M. Coetzer, versoek om die plaas te ondersoek, sodat daar vraggestel kan word of daar enige terreine van kultuurhistoriese en argeologiese belang voorkom. Voorts moes die belang van terreine wat gevind word, bepaal word.

Daar word beoog om terreine met potensiaal in te sluit in staproetes en ander aantreklikhede wat op die plaas aangebied mag word in die toekoms. Bonop sal die identifisering hiervan daartoe bydra dat die erfenisshulpbron in ag geneem kan word tydens die beplanning vir die moontlike verdere ontwikkeling van die plaas.

2. VERWYSINGSRAAMWERK

Die verwysingsraamwerk vir die opname is soos volg:

- 2.1 Die identifisering van alle voorwerpe, terreine, verskynsels en strukture van argeologiese en historiese aard (kultuurerfenishulpbronne), wat op die plaas mag voorkom.
- 2.2 Die bepaling van die belang van sodanige kultuurerfenishulpbronne, in terme van hulle historiese, sosiale, religieuse, estetiese, tegnologiese en wetenskaplike waarde.
- 2.3 Om aanbevelings te maak oor die ontwikkeling en benutting van hierdie kultuurorblyfseks.
- 2.4 Om 'n oorsig van toepaslike wetgewingsvereistes te gee.

3. VOORWAARDES EN AANNAMES

Die volgende aspekte hou direk met die opname en die verslag, wat daaruit voortspruit, verband:

- Kultuurerfenishulpbronne is alle fisiese en nie-fisiese mensgemaakte verskynsels, sowel as natuurverskynsels, wat met menslike aktiwiteite geassosieer word. Dit sluit in alle terreine,strukture en artefakte wat, individueel of in groepsverband, in die geskiedenis, argitektuur en argeologie van menslike (kulturele) ontwikkeling van belang is (Van Vollenhoven 1998: 11-12).
- Die belang van die terreine en artefakte word bepaal op grond van hulle historiese, sosiale, estetiese, tegnologiese, sosiale, religieuse en wetenskaplike waarde, in verhouding tot hulle uniekheid, toestand van bewaring en navorsingspotensiaal. Dit moet

in gedagte gehou word dat die verskillende aspekte mekaar nie uitsluit nie en dat die evaluering van 'n terrein met verwysing na enige hiervan gedoen word.

Die kulturele belang is terreinspesifiek en hou verband met die wetenskaplike inhoud en konteks van sodanige terrein, sowel as wetgewingsvereistes (vergelyk Bylaag A).

Die opvoedkundige en toerismepotensiaal van erfenisshulpbronne hou verband met die moontlikhede t.o.v die benutting daarvan deur die hedendaagse samelewing. Hierdie potensiaal kan verhoog of verlaag word na gelang sodanige terrein by toekomstige beplanning in- of uitgesluit word (vergelyk Bylaag B).

Die lengte- en breedtegraad van 'n argeologiese terrein moet as sensitiewe inligting beskou word en behoort nie aan die publiek bekend gemaak te word nie.

Alle aanbevelings word gemaak met inagneming van die toepaslike wetgewing, in hierdie geval die **Wet op Nasionale Erfenishulpbronne** (Wet 25 van 1999) van Suid-Afrika.

4. WETGEWING

Aangeleenthede rakende die bewaring van erfenisshulpbronne word deur twee wette aangespreek, naamlik die **Wet op Nasionale Erfenishulpbronne** (Wet 25 van 1999) en die **Wet op Nasionale Omgewingsbestuur** (Wet 107 van 1998).

4.1 Die Wet op Nasionale Erfenishulpbronne

Volgens hierdie wet word die volgende kultuurerfenishulpbronne beskerm:

- a. Argeologiese voorwerpe, strukture en terreine ouer as 100 jaar
- b. Voorwerpe van ethnografiese kuns (bv. prehistoriese rotskuns) en ethnografie
- c. Voorwerpe van dekoratiewe en beeldende kuns
- d. Militêre voorwerpe, strukture en terreine ouer as 75 jaar
- e. Historiese voorwerpe, strukture en terreine ouer as 60 jaar
- f. Verklaarde erfenisterreine
- g. Begraafplase en grafte ouer as 60 jaar

- h. Meteoriete en fossiele
- i. Voorwerpe, strukture en terreine van wetenskaplike of tegnologiese belang

Bogenoemde mag net deur 'n argeoloog versteur of verskui word, slegs nadat 'n permit hieroor van die Suid-Afrikaanse Erfenishulpbronagentskap verkry is.

4.2 Die Wet op Nasionale Omgewingsbestuur

Hierdie wet bepaal dat in opname en evaluering van kultuurefenishulpbronne in gebiede onderneem moet word, waar ontwikkeling sal plaasvind wat die gesig van die omgewing sal verander. Die impak van ontwikkeling op hierdie hulpbronne moet ook bepaal word en voorstelle om hierdie impak te verlig moet geformuleer word.

5. METODOLOGIE

5.1 Veldondersoek

Die ondersoek is uitgevoer in ooreenstemming met algemeen aanvaarde praktyke in die argeologie en was daarop gemik om alle moontlike terreine, voorwerpe en strukture op te spoor. Dit is gedoen deurdat die projekspan met 'n vierwilaangedrewe voertuig deur die veld beweeg het. Lede van die projekspan het die hoogte van die voertuig benut om rond te kyk op soek na aanduidings van menslike bedrywighede en versteurings in die natuurlike omgewing. Areas met 'n potensiaal vir benutting deur die mens is te voet ondersoek. Klem is spesifiek op prominente heuwels, ongeploegde natuurlike areas en stroombettings gele.

5.2 Dokumentasie

Alle terreine, voorwerpe en strukture wat geïdentifiseer is, is volgens algemene minimum standaarde, wat deur die Suid-Afrikaanse Argeologiese Assosiasijs aanvaar word, gedokumenteer. Die koördinate van individuele vindplekke is deur middel van die "Global Positioning System" (GPS) bepaal en op 'n kaart aangedui. Die inligting is by die beskrywing gevoeg ten einde die identifisering van elke vindplek te vergemaklik.

5.3 Aanbieding van die inligting

Om 'n oorsig van menslike besetting en benutting in die gebied voor te stel, is daar in die bespreking van die bevindinge van die ondersoek 'n chronologiese, eerder as 'n geografiese benadering gevolg. Dit help die leser om 'n beter begrip te vorm van die geskiedenis van die ondersoekgebied.

Inligting in verband met die individuele voorwerpe, terreine, verskynsels en strukture (vergelyk Bylaag B) word later bespreek.

6. BESKRYWING VAN DIE ONDERSOEKGEBIED

Die plaas Kareeboskloof (ook genoem Shonalanga wildsplaas) was oorspronklik deel van die plaas Klipfontein 318 IP, in die Wolmaranstad distrik, Noordwes Provinse. Dit kom voor op die kaart 2626 CC, Ottosal, van die Suid-Afrikaanse 1:50 000 topografiese reeks. 'n Kaart van die plaas is deur die eienaar verskaf en die erfentshulpbronne wat gevind is, word daarop aangedui. Die topografie van die gebied is tamelijk gelyk.

Die plaas kan in drie gedeeltes verdeel word (figuur 1). Gedeelte een word die mak kamp genoem en is minder ruig as die res van die plaas. Op hierdie gedeelte word die huisvesting vir besoekers aangetref en is daar ook twee groot gronddamme. Drie bergagtige areas word hier aangetref, twee aan die suide- en een aan die westekant van die kamp.

Die tweede gedeelte word die jakkamp genoem en is noordwes van gedeelte een geleë. Hier is die plantegroei tipies bosveldagtig, maar dit is meer ruig as dié in gedeelte een. Een bergagtige area, wat aansienlik groter as dié in die mak kamp is, word min of meer sentraal in die gedeelte aangetref. Die westelike deel van die gebied is vleiagtig met kort gras. Hier kom feitlik geen bone voor nie.

Gedeelte drie is 'n bylvormige gedeelte, waarvan die driehoekige strook (bylsteel), noordwaarts strek vanaf die kop wat teenaan gedeelte twee loop. Die area is meer gelyk as die ander twee, maar ook veel meer ruig. Ook hier is die westelike deel vleiagtig met min bone. 'n Spruit vloeи van noord na suidwes deur die bylkop-gedeelte van die gebied. Omdat water 'n belangrike hulphyon vir die instandhouding van menselewe is, sou hierdie verskynsel prehistoriese mense na die gebied toe gelok het. Dit moet egter gemeld word dat vliegebiede ook 'n ongunstige omgewing kan wees.

Dit wil voorkom asof die plaas nooit vantevore omgeploeg is nie, want behalwe vir enkele damme en windpompe, is daar geen ander tekens dat dit vir enige landboukundige doel ontwikkel is nie. Waarskynlik is dit vroeer jare vir weiding gebruik. Tans word die plaas hoofsaaklik vir wildboerdery en jag benut.

Die geologie van die gebied bestaan hoofsaaklik uit kwarts en kwartsiert wat deur basaltiese amandeldraende lawa onderlê word. Die kwarts manifester in feldspar porfier, 'n materiaal wat geskik is vir die vervaardiging van klipwerkstukke.

Die plantegroei bestaan uit 'n kombinasie van gemengde tot soet grasveld (Acocks 1975: 10-11). Die grootste gedeelte van die ondersoekgebied blyk geen versturing (ongeploeg

ens.) in resente tye te hê nie. Die plantegroei maak dat die gebied aantreklik vir die veeherders van die Yster tydperk en die Historiese tydperk sou gewees het.

7. BESPREKING

7.1 Steentydperk

Die Steentydperk is die tydperk in die geskiedenis van die mens toe daar hoofsaaklik van klip gebruik gemaak is vir die vervaardiging van werktuie. In Suid-Afrika word dit in 'n Vroeë, Middel en Laat fase verdeel (Coertze & Coertze 1996: 293).

Ten einde aan die opdragewer 'n beter begrip te gee van hierdie tydperke, is dit nodig om die indeling van die Steentydperk te verduidelik (vergelyk ook Bylaag C). Daar moet egter op gewys word dat die datums relatief is en bloot dien om 'n breë raamwerk vir interpretasie daar te stel. Die drie fasies van die Steentydperk is soos volg:

Vroeë Steentydperk (VST) 2 000 000 - 150 000 Voor Huidige

Middel Steentydperk (MST) 150 000 - 30 000 VH

Laat Steentydperk (LST) 30 000 - ca.200 n.C.

'n Groot hoeveelheid klipwerktuie is gevind, hoewel 'n spesifieke Steentydperkterrein nie gevind is nie. Geen Vroeë Steentydperkwerktuie is opgespoor nie, terwyl twee Laat Steentydperkwerktuie gevind is. Die grootste hoeveelheid klipwerktuie wat gevind is, dateer gevolglik uit die Middel Steentydperk.

Die onderliggende geologie van die gebied verskaf geskikte materiaal vir die vervaardiging van klipwerktuie. 'n Relatief groot aantal van die werktuie is egter gemaak van 'n glasagtige swart gesteente (moontlik magma), wat waarskynlik van buite af in die gebied ingebring is.

7.2 Yster tydperk

Die Yster tydperk verwys na die tydperk in die geskiedenis van die mens toe daar hoofsaaklik van metaal gebruik gemaak is vir die vervaardiging van werktuie (Coertze & Coertze 1996: 346). Die Yster tydperk van Suid-Afrika word in twee fasies verdeel, naamlik:

Vroeë Yster tydperk (VYT) 200 n.C. - 1000 n.C.

Laat Yster tydperk (LYT) 1000 n.C. - 1830 n.C.

Geen strukture of terreine wat uit die Yster tydperk dateer, is gevind nie, maar enkele verskynsels is wel in die ondersoekgebied opgemerk. Hieronder tel hamer-, skuur- en maalklippe. Die plantegroei van die gebied is geskik vir Yster tydperkvestiging, omdat

die mense veeherders en akkerbouers was.

Dit is bekend dat die gebied noord van die Vaalrivier gedurende die 11de en 12de eeu n.C. deur Laat Ysterdydperkmense bewoon is, waarskynlik die voorsate van hedendaagse Tswanagroepie. 'n Kaart in Pistorius & Meyer (g.d.:16b) dui daarop dat daar tot dusver geen Ysterdydperkoorblyfsels in die omgewing van Wolmaransstad gevind is nie. Laat Ysterdydperkterreine kom egter volop in die Noordwes Provincie voor, maar omdat geen terrein op die die plaas gevind is nie, kan geen meer relevante inligting verskaf word nie (vergelyk Bylaag D).

7.3 Historiese tydperk

Die Historiese tydperk in hierdie deel van die land neem 'n aanvang teen ongeveer 1830 met die koms van die eerste blankes na die gebied. Ingevolge die Wet op Nasionale Erfenishulpbronne moet alle verskynsels, strukture en terreine ouer as 60 jaar as van belang beskou word, d.w.s. alles wat voor 1941 daargestel is.

Die enigste strukture en terreine van kulturele belang wat te Kareeboskloof gevind is, dateer uit die Historiese tydperk. Altesaam tien historiese verskynsels, strukture en terreine is gevind. Vier hiervan is grafte/begraafplease, vier woonterreine en twee ander verwante strukture wat met menslike vestiging verband hou.

8. Individuele beskrywing van gevonde erfenisbronne

8.1 Steentydperk

Hoewel geen Steentydperkterrein gevind is nie, is 'n aantal klipwerkstuie opgespoor. Hierdie werktuie dateer uit die Middel en Laat Steentydperk.

8.1.1 Middel Steentydperk

Drie Middel Steentydperk vuisklippe is gevind. Twee hiervan is van bruin kwartsiet gemaak, terwyl die derde van 'n type chert gemaak is. Laasgenoemde is 'n worm van magma en is waarskynlik die gebied binnegebring, terwyl die kwartsiet algemeen hier voorkom. Hiedie vuisklippe is as sny- en kapwerkstuie gebruik en verteenwoordig die oorgang van die Vroeë na die Middel Steentydperk, ongeveer 100 000 jaar gelede.

Die werktuig wat van chert gemaak is, is swart van kleur en glasagtig met amandekleurige vlekke. Dit toon fyn trapskilfering op sy rand. Dit is 'n teken dat die rand voorberei is om fyn snywerk te kan doen. Dit is 'n uiterst selde en besonder goed afgewerkte voorbeeld.

Twee Middel Steentydperk skrapers is ook opgetel. Die eerste hieraan toon 'n duidelike voorbereide slaanvlak, 'n tegniek tiperend van die Middel Steentydperk. Die werktuig is dorsaal afgewerk en is as 'n dubbelskraap aangewend. Skrapers is aangewend om byvoorbeeld hare van velle of bas van bone af te skraap. Die werktuig is van feldspar gemaak.

Die tweede werktuig is ook 'n skifwerktuig. Dit beteken dat 'n skif van 'n groter klip afgeslaan is en gebruik is om 'n werktuig te vervaardig. Dit is ook van chert gemaak en het gevolglik 'n swart glasagtige voorkoms. Dit is 'n meerdoelige werktuig wat waarskynlik as skraaper, dissel en snywerktuig diens gedoen het.

8.1.2 Laat Steentydperk

Twee werktuie uit hierdie tydperk is geïdentifiseer. Die eerste is 'n mikrolitiese lemskifper wat volgens die verfynde lemtegniek vervaardig is. Die werktuig is swart van kleur en glasagtig en is van chert gemaak. Hierdie werktuig sou op 'n houtskag gemonteer gewees het om sodoende maksimum effektiwiteit te verkry.

Die laaste werktuig is 'n besondere voorbeeld van mobiele kuns wat met die Laat Steentydperk geassosieer word. Dit is 'n granietklip wat waarskynlik vanweë natuurlike oorsake (byvoorbeeld waterwerkings) 'n gladde voorkoms gekry het. Die klip is ongeveer 28cm lank en 13cm breed met 'n omtrek van sowat 39cm.

Kapmekke aan die een punt daarvan duï daarop dat dit aanvanklik as 'n hamerklip gebruik is. Hierin is geometriese patrone op hierdie punt graver. Aan die rand van hierdie sirkelvormige patroon sny dit deur die kapmekke wat deur die hameraksie daargestel is. Dit is 'n tipiese patroon van mobiele San (Boesman) rotskuns en is algemeen in die Noordkaap en westelike dele van die Noordwes Provinsie.

Die ander punt van die klip toon kap- en skuurmerke. Dit duï daarop dat dit moontlik ook in 'n latere stadium, byvoorbeeld tydens die Ystertydperk, as kap en skuurwerktuig gebruik is.

8.2 Ystertydperk

Enkele voorwerpe wat uit die Ystertydperk dateer en waarna reeds verwys is, is op die plaas geïdentifiseer (vergelyk punt 7.2).

8.3 Historiese tydperk

Die erfenisbronne wat gevind is, is genommer en word op figuur 1 aangetoon.

Figuur 1
Kaart van die plaas Kare
daarop aangedui.

8.3.1 Terreinnommer: 1

Beskrywing: Twee grafte (figuur 2).

Ligging: Langs die pad teen oostelike grensraad in mak kamp.

Bespreking: Die graafte is met klippe gepak. Omdat tekens van 'n offer gevind is (glas met 'n blou motief is bo-op gevind- figuur 3)), word dit as graafte van swartmense beskou. Dit kan waarskynlik tot die laat negentiende of vroeg twintigste eeu gedateer word.

Kulturele belang: Hoog.

Opvoedkundige en toerismepotensiaal: Laag.

Voorgestelde bestuursaksie: Geen verdere ondersoek nodig nie.

Wetgewingsvereistes: Mag nie vernietig word nie.

Mag slegs verwyder word deur 'n argeoloog, indien 'n permit deur die SAEHA uitgereik is.

Stoflike oorskot moet herbegrawe word.

Figuur 2 Twee grafte wat met swart mense geassosieer kan word.

Figuur 3 Die glas duï op 'n offerhande wat op 'n stadium gedurende die twintigste eeu by die grafte gemaak is.

8.3.2 Terreinommetter 2

Beskrywing: Begraafplaas.

Liggings: Langs die van pad teen oostelike grensraad - suid van terrein no. 1 in mak kamp - $26^{\circ}57'19''S$; $26^{\circ}09'59''E$ ¹.

Besprekking: Ongeveer 60 grafte, met klippe gepak, wat waarskynlik die grafte van swartmense is. Omdat die begraafplaas waarskynlik verband hou met terrein no. 3, word dit nie as Ystetydperkgrafte beskou nie, maar 'n nader datering as iewers in die twintigste eeu, is tans nie moontlik nie.

Twee grafte word eenkant, noord van die res aangetref. Hierdie grafte is met cement uitgelê, wat daarop dui dat dit blanke grafte is. Die een graf is klein en waarskynlik die van 'n kind. Die groot graf het 'n grafsteen op (figuur 4). Dit is die graf van ene Caktrina Susana Petronella Jacobs.

Kulturele belang: Hoog.

Opvoedkundige en toerismepotensiaal: Medium.

Voorgestelde bestursaksie: Die verband tussen die grafte en terrein no. 3 behoort bepaal te word. Indien daar wel 'n verband is, kan dit die opvoedkundige en toerismepotensiaal verhoog. Die inligting op die grafsteen van die blanke graf kan verder histories ondersoek word en kan moontlik interessante gegewens oor die geskiedenis van die plaas oplewer.

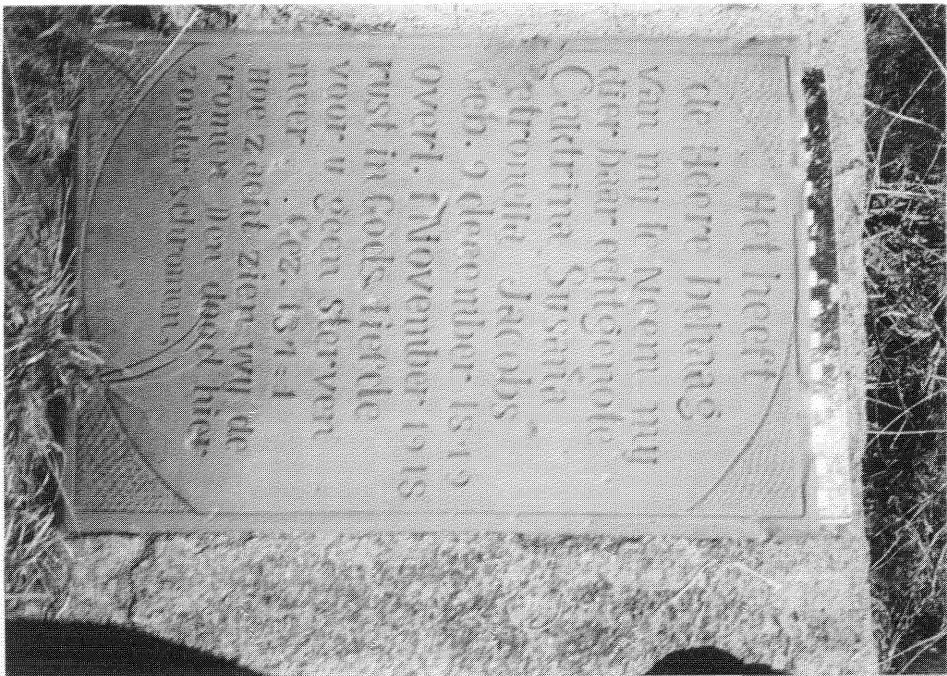
Wetgewingsvereistes: Mag nie vernietig word nie.

Mag slegs verwyder word deur 'n argeoloog, indien 'n permit deur die SAEHA uitgereik is.

Stoflike oorskot moet herbegrawe word.

¹Ongelukkig is daar 'n probleen met die GPS-instrument

tydens die uitvoer van die opname ondervind en is hierdie die enigste betroubare lesing wat verrig is. Omdat die plaaseienaar die terrein goed ken, word dit egter nie as 'n probleen beskou nie.

Figuur 4 Graftsteen van Caktrina Susana Petronella Jacobs.

8.3.3 Terreinnommer 3

Beskrywing: Woonterrein.

Liggings: Bo-op eerste heuwel, suid van terrein no. 3.

Besprekking: Die terrein bestaan uit 'n groot hoeveelheid klipfondamente van eenvertrekhuise. Sommige hiervan lyk of daar 'n buitevertrek aangebou was; moontlik 'n buitetoilet (figuur 5). Op 'n paar plekke is daar ook kliphopies, wat herinner aan dié op inisiasieterreine of waarop daar moontlik 'n graanhouer kon gestaan het (figuur 6). 'n Aantal groterige ashope is ook sigbaar.

Die terrein lê besaai met stukke metaal, glas en porselein. Die materiaal dateer gewis uit die twintigste eeu, maar meer navorsing is nodig om dit nader te dateer. Die terrein skep die indruk dat dit 'n industriële terrein kan wees.

Kulturele belang: Medium.

Opvoedkundige en toerismepotensiaal: Hoog.

Voorgestelde bestuursaksie: Argeologiese opgrawing en historiese navorsing is nodig ten einde vas te stel wat die oorsprong van die terrein is en om 'n moontlike verband met terrein no. 2 vas te stel.

Wetgewingsvereistes: Mag nie vernietig word nie.

Mag slegs deur 'n argeoloog nagevors word, indien 'n permit deur die SAEHA uitgereik is.

Verskeie voorwerpe is op die terrein opgetel, sodat 'n relatiewe datering daarop gedoen kon word. Die besonderhede daarvan dui daarop dat die terrein uit die eerste helfte van die twintigste eeu dateer en is soos volg:

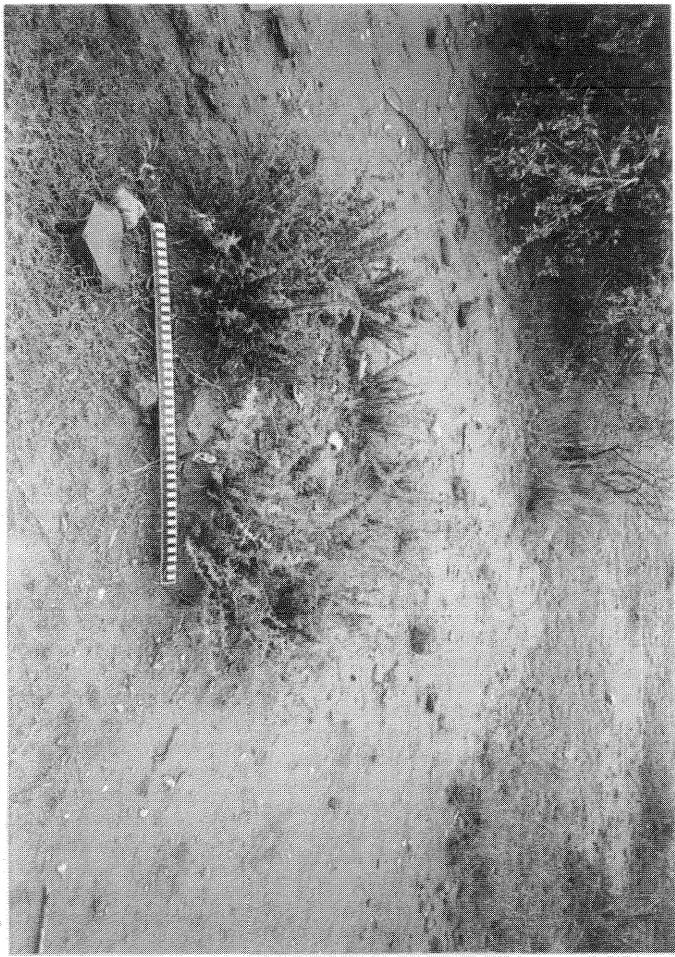
- 'n porseleinskerf van 'n koppie met 'n blou wilgepatroon daarop, waarvan die ouderdom nie met sekerheid vasgestel kan word nie.
- 'n skerf van verharde steenware, waarskynlik van 'n koppie of kleinerige bakkie, met 'n bruin motief daarop en waarvan die ouderdom nie met sekerheid vasgestel kan word nie.
- 'n skerf van 'n steenware bottel, die tipiese bottels waarin jenever teen die eeuwending (ongeveer 1900) verkoop is.
- 'n skerf van 'n steenware gemmerbierbottel, wat uit die laat negentiende of vroeë twintigste eeu dateer en waarvan die inskripsies daarop aantoon dat die bottel deur die firma Barnett & Foster van Londen gepatenteer is, maar dat 'n firma in Kaapstad die gemmerbier gebrou het.
- 'n ligblou soetoliebottel, wat tot die laat negentiende of vroeë twintigste eeu gedateer kan word.
- vyf bottelbasisse met verskillende makersmerke daarop; drie hiervan is deursigtig en twee blou, waarskynlik kasteroliebottels en kan tot die laat negentiende of vroeë twintigste eeu gedateer word.
- 'n knoop, moontlik gemaak van glas, wat daarop dui dat dit gedurende die twintigste

eeu vervaardig is.

- 'n Silwerkleurige blikkie van Singleton's Super Mentol snuff, wat tot die middel van die twintigste eeu gedateer word.
- een gedeelte van 'n kliparmband, 'n voorwerp wat met die Laat Steentydperk en Ysterdydperk verbind kan word, maar moontlik steeds late in gebruik was.

Figuur 5 Fondament van een van die huisies op terrein nommer 3.

Figuur 6 Een van die klipopies wat op terrein nommer 3 aangetref word.

8.3.4 Terreinnommer 4

Beskrywing: Huisfondament.

Ligging:

Suid van sementdam in mak kamp

Besprekking:

Dit is die min of meer vierkantige baksteen- en sementfondament van 'n

vorige woonhuis. Klaarblyklik het die vorige plaaseienaar die huis afgebreek.

Kulturele belang:

Laag.

Opvoedkundige en toerismepotensiaal:

Laag

Voorgestelde bestuursaksie:

Die struktuur kan maar vermetig word. Indien dit egter impas by die beplanning van 'n staproete, kan dit as basis gebruik word vanwaar groepe vertrek of byeenkom en kan daar moontlik 'n uistalling van ander kultuurhistoriese reste hier gedoen word.

Wetgewingsvereistes: Geen.

8.3.5 Tereinommer 5

Beskrywing: Klifondamente.

Ligging: Noord van oornagfasiliteite in mak kamp.

Besprekking: Dit is drie hoekige klifondamente, waarvan een 'n dubbele klipmuur toon wat met klei ingevul is. 'n Ou krip en ander plaasverwante verskynsels word ook aangetref. Dit is waarskynlik deel van 'n vorige plaaswerf.

Kulturele belang: Laag.

Opvoedkundige en toerismepotensiaal: Laag.

Voorgestelde bestuursakkie: Die strukture kan maar vernietig word. Indien dit egter inpas by die beplanning van 'n slaproete, kan dit moontlik 'n rol hiervoor vervul.

Wetgewingsvereistes: Geen.

8.3.6 Terreinommer 6

Beskrywing: Begraafplaas (figuur 7).

Ligging: Langs die pad teen die noordelike grensraad, feitlik in die noordwestelike hoek van die jakkamp.

Besprekking: Ongeveer 9 grafte is getel, maar omdat die gras ruig is, kan dit selfs meer wees. Die grafte is met sement uitgelê, wat daarop dui dat dit blanke grafte is. Op ses van die grafte is daar grafstene. Die datums waarop die persone oorlede is, is 1909, 1924, 1926, 1927, 1927 en 1941. Die vanne van die persone is Klopper en De Beer.

Kulturele belang: Hoog.

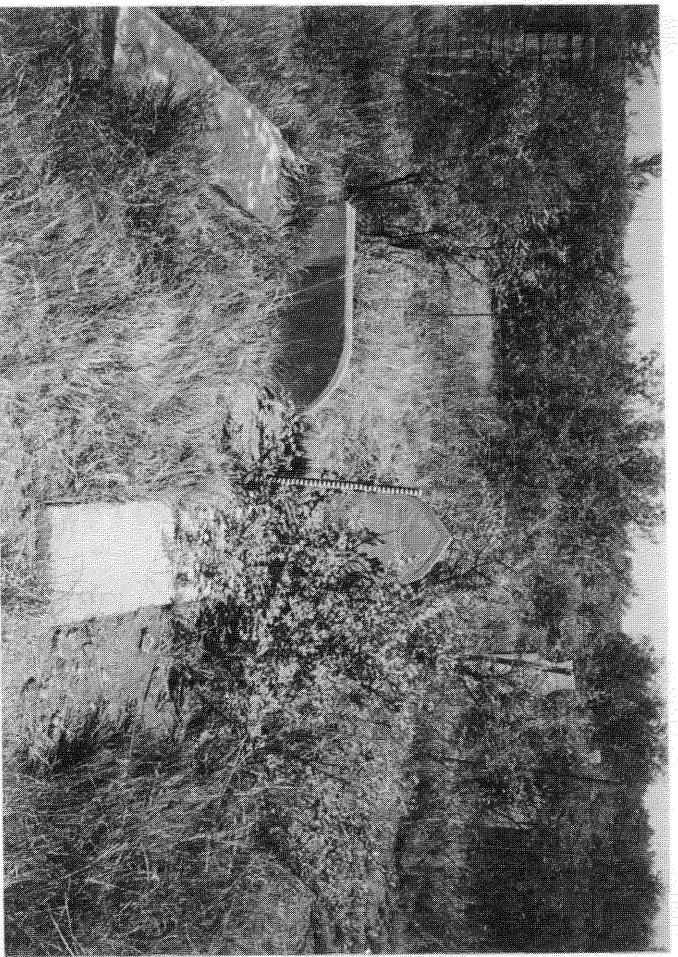
Opvoedkundige en toerismepotensiaal: Medium.

Voorgestelde bestuursakkie: Historiese navorsing i.v.m. die persone wat oorlede is, kan inligting oor die plaasinwoners van die verlede verskaf.

Wetgewingsvereistes: Mag nie vernietig word nie.

Mag slegs verwyder word deur 'n argeoloog, indien 'n permit deur die SAEHA uitgereik is.

Stoflike oorskot moet herbegrawe word.

Figuur 7 Sommige van die grafe in die begraafplaas - terrein nommer 6.

8.3.7 Terreinnommer: 7

Beskrywing: Graf.

Ligging:

In die suidoostelike hoek van die jakkamp, in die vleiegebied.

Bespreking:

Die graf is met kliip uitgelê, wat daarop duï dat dit die graf van 'n swart persoon kan wees. Dit is egter nie onmoontlik dat dit 'n blanke graf kan wees nie en dat daar 'n besondere rede is waarom die graf alleen voorkom. Oor hierdie rede kan daar tans net bespiegel word.

Kulturele belang: Hoog.

Opvoedkundige en toerismepotensiaal: Medium.

Voorgestelde bestuursaksie: Historiese navorsing i.v.m. die plaasinwoners van die verlede kan moontlik lig op die oorsprong van hierdie graf verskaf.

Wetgewingsvereistes: Mag nie vermitig word nie.

Mag slegs verwyder word deur 'n argeoloog, indien 'n permit deur die SAEHA uitgereik is.

Stoflike oorskot moet herbegrawe word.

8.3.8 Terreinnommer 8

Beskrywing: Klipkraal (figuur 8).

Liggings:

Oos van die sementdam in die jakkamp.

Bespreking:

Dit is 'n hoekige klipstruktuur met tekens van twee kleiner kraale wat aan die groter een vasgebou is. Die terrein kan moontlik tot die eerste helfte van die twintigste eeu gedateer word. Indien dit verband hou met terrein no. 8, is dit waarskynlik die weekraal van een van die plaasarbeiders, waar daar vroeër vee aangehou is.

Kulturele belang: Medium.

Opvoedkundige en toerismepotensiaal: Medium.

Voorgestelde bestuursaksie: 'n Argeologiese opgrawing kan moontlik lig wêr op die

presiese doel van die struktuur.

Wetgewingsvereistes: Mag nie vernietig word nie.

Mag slegs deur 'n argeoloog nagevors word, indien 'n permit deur die SAEHA uitgereik is.

Figuur 8 Hoekige klipkraal, wat daarop dui dat dit uit die laat negentiende of vroeë twintigste eeu dateer.

8.3.9 Terreinommer 9

Beskrywing: Kleistruktuur en klifondamente (figuur 9).

Liggings: Suid van terrein no. 8 in die jagkamp.

Bespreking: Dit is die murasie van 'n wierkantige kleistruktuur. Waarskynlik was dit 'n arbeidershut. Die huidige grondeienaar het dit laat afbreek.

Verskeie vierkantige klifondamente kom oos hiervan voor. Dit hou waarskynlik met die aanhou van vee deur die inwoners verband.

Kulturele belang: Laag.

Opvoedkundige en toerismepotensiaal: Medium.

Voorgestelde bestuursaksie: Geen. Indien die struktuur verband hou met terrein no. 8, sal dit die potensiaal daarvan verhoog. Daar word dus voorgestel dat dit nie doelbewus vernietig word nie, maar aan die elemente oorgelaat word.

Wetgewingsvereistes: Geen.

Figuur 9 Fondament van kleihuis, waarskynlik 'n arbeiderswoning

8.3.10 Terreinommer 10

Beskrywing: Plaswarf.

Liggings: Noord van terrein no. 6, maar dit is sentraal geleë in die westelike deel van die bylkop-gedeelte van die plaas.

Besprekking: Dit is 'n tipiese plaaswarf uit die era 1920-1980 en bestaan uit 'n huis, buitegeboue en twee graafe. Die geboue is in 'n vervalle toestand. Die huis dateer uit ongeveer 1920, maar omdat 'n groot hoeveelheid huise uit hierdie tydperk behou gebly het, verlaag dit die kulturele belang daarvan. Die buitegeboue is van klei en is ook tipies van hierdie tydperk.

Die grafe is resent en het graniet graftene. Die een graf is dié van Josua Johannes Jacobus Loots, wat in 1997 oorlede is. Waarskynlik was hy 'n vorige plaasieraar.

Kulturele belang: Graafe - hoog; werf - laag.

Opvoedkundige en toerismepotensiaal: Medium.

Voorgestelde bestuursaksie: Historiese navorsing oor die persone wat hier begrawe is, kan inligting oor die geskiedenis van die plaas verskaf en bydra tot die verhoging in status.

Geen bestuursaksie is nodig t.o.v. die plaaswarf nie, maar dit hoef nie doelbewus vernietig te word nie. Dit kan moontlik as oornagpunt op 'n stapoete aangewend word.

Graafe - Mag nie vernietig word nie.

Mag slegs verwyder word deur 'n argeoloog, indien 'n permit deur die SAEHA uitgereik is.
Stoflike oorskot moet herbegrawe word.

Plaswarf - Geen.

9. BEVINDINGE EN AANBEVELINGS

9.1

Die groot hoeveelheid klipwerklike wat gevind is, dui daarop dat die area reeds sedert die vroegste tye deur die mens benut is. Hoewel geen terrein gevind is nie, kan die moontlikheid daarvan nie uitgesluit word nie en moet daar versigtig in gebiede met 'n hoë potensiaal vir die werkoms daarvan te werk gegaan word. Hieronder geld die gebied rondom die ou dam, uitstaande klipbanke en langs spruite en droë lope.

Gevolgtrek word daar aanbeveel dat hierdie areas met omsigtigheid hanteer word wanneer ontwikkeling daarvan plaasvind. Sou meer klipwerklike op 'n spesifieke plek te voorskyn kom, behoort 'n argeoloog genader te word om die moontlikheid te ondersoek dat dit 'n terrein verteenwoordig.

9.2 Die klipwerkstukie, wat tydens die ondersoek ingesamel is, behoort aan die plaaselenaar terugbesorg te word om in 'n uitstalling op die plaas aan besoekers tentoongestel te word. Dit is noodsaaklik dat die regte inligting hiermee gepaard gaan, sodat die besoeker 'n korrekte weergawe van die geskiedenis van die plaas en omgewing kan verkry.

9.3 Ten einde 'n volledige beeld van die geskiedenis van die mens daar te stel, behoort inligting oor die Ysterwydperk ook in hierdie uitstalling neerslag te vind, hoewel geen Ysterwydperkverskynsel op die plaas gevind is nie. Daar bestaan heelwat inligting oor die geskiedenis van Mzikaze en sy Matabele's, sowel as oor die Tswanagroepie in die omgewing, wat hiervoor benut kan word.

9.4 Alle begraafplase en grafte behoort ongeskonde gelaat te word, tensy dit in die pad van ontwikkeling staan waarvoor daar nie 'n alternatiewe terrein bestaan nie. Indien dit verwyder moet word, moet daar aan die wetgewingsvereistes, soos uiteengesit by die beskrywing van die individuele erfenisshulpbronne, voldoen word. Die probleme wat met sodanige ondersoek gepaard gaan maak dit egter nie die moeite wert om grafte te verskuif nie.

9.5 Historiese inligting oor die geskiedenis van die plaas en sy inwoners oor die afgelope 150 jaar kan gedoen word om 'n idee daarvan te verkry. Hiervoor sal ondersoek in die Nasionale Argiefbewaarplek en plaaslike aktekantore nodig wees.

9.6 Die argeologiese opgrawing van gedeeltes van terrein nommer 3 is noodsaaklik ten einde vas te stel wat die betekenis en ouerdom daarvan is. Hiermee saam kan historiese navorsing oor die industrieë van die omgewing ook moontlik lig op die oorsprong daarvan werp, aangesien die terrein vermoedelik daarmee verband hou.

9.7 Indien daar beoog word om terrein nommer 8 te benut, sal dit ook nodig wees om daar 'n opgrawing te doen om meer oor die ouerdom en verband daarvan vas te stel.

9.8 Die historiese inligting, wat uit sodanige navorsing spruit, kan gebruik word in 'n uitstalling op die plaas ten einde aan die besoeker 'n oorsig van die geskiedenis daarvan te gee.

9.9 'n Staproete behoort uitgewerk te word, waardeur dit aan die lig sal kom welke van die terreine benutbaar is. Verdere navorsing kan dan net hierop koncentreer.

9.10 Indien die plaashuis wat deel van terrein nommer 10 uitmaak, vir hierdie doeleindes benut gaan word, sal dit gestabiliseer moet word.

9.11 Vanweë die feit dat die bylvormige gedeelte van die plaas baie ruig was tydens die doen van die opname, was dit nie moontlik om dit deeglik te ondersoek nie. Daar word gevolglik aanbeveel dat hierdie gedeelte tydens die wintermaande herondersoek word.

aangesien die moontlikheid groot dat hier meer erfenisshulpbronne mag voorkom.

10. PROJEKSPAN

Dr. Anton C. van Vollenhoven (projekleier)
Johan van Vollenhoven
André Strydom
Tharina van Vollenhoven
Johnell van Vollenhoven
Alrina van Vollenhoven
W.J. van Vollenhoven
Marianna van Vollenhoven
Merina van Vollenhoven
Karel van Vollenhoven

11. BRONNE

11.1 Geskreve bronne

- AcOCKS, J.P.H. 1975. **Veld Types of South Africa**. Memoires van die Botaniese opname van Suid-Afrika, nr. 40. Pretoria: Botaniese Navorsingsinstituut.
- CLARK, G. 1977. **World Prehistory in new perspective**. Cambridge: Cambridge University Press.
- KNUDSON, S.J. 1978. **Culture in retrospect. An introduction to archaeology**. Chicago: Rand McNally College Publishing Company.
- PHILLIPSON, D.W. 1985. **African archaeology**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pistorius, J.C.C. & Meyer, A. g.d. **Inleidende oorsig oor die Vster tydperk van Suid-Afrika**. (Ongepubliseerde aantekeninge, Universiteit van Pretoria).
- PRINSLOO, H.P. g.d. **Die Steentydperk van Suid-Afrika**. (Ongepubliseerde aantekeninge, Universiteit van Pretoria).
- VAN VOLLENHOVEN, A.C. 1998. **Kultuurhulphbronbestuur (KHB) binne die funksionele konteks van museums in Suid-Afrika**. (Ongepubliseerde M.A.-tesis, Universiteit van Stellenbosch).

11.2 Kaarte

- Kaarte deur die kliënt verskaf.
1: 50 000 Topografiese kaart - 2627BD, Ottosdal.
1: 250 000 Geologiese reeks - 2626 Wes-Rand.

12. BEDANKINGS

Mnr. M. Coetzer, sy gesin en personeel word bedank vir hulle gasvryheid en hulpvaardigheid tydens die doen van die opname.

Mnr. H.P. Prinsloo van die Universiteit van Pretoria se Departement Antropologie en Argeologie word bedank vir sy hulp met die identifisering van die klipwerklike.

Mnr. A.J. Pelser van Archaelos word bedank vir sy hulp met die identifisering van artefakte uit die Historiese tydperk.

BYLAAG A

BETEKENIS VAN DIE NORME WAT GEBRUIK WORD OM DIE KULTURELE BETEKENIS EN OPVOEDKUNDIGE- EN TOERISMEPOTENSIÄL VAN ERFENISHULPBRONNE AAN TE TOON

Kulturele belang

laag vanweë die lae ouderdom of algemene voorkoms van die erfenishulpbron word die kulturele belang daarvan as laag beskryf en behoort dit nie in die pad van ontwikkeling te staan nie.

medium wanneer die ouderdom of algemene voorkoms van die erfenishulpbron onseker is en daar gevvolglik verdere ondersoek daarna benodig word, alvorens daar bepaal kan word of die hulpbron vernietig kan word.

hoog vanweë die hoë ouderdom of uniekheid van 'n erfenishulpbron, of indien wetgewingsvereistes dit vassel, word die kulturele belang as hoog beskryf en mag dit geensins deur ontwikkeling versteur word nie, ongeag enige verligtingsmaatreëls, tensy daar aan wetgewingsvereistes voldoen is.

Oppoedkundige en toerismepotensiaal

laag wanneer 'n erfenishulpbron op sy eie oor feitlik geen waarde beskik nie, maar wel kan verhoog in terme van ander erfenishulpbronne en bestuursaksies.

medium wanneer 'n erfenishulpbron op sy eie slegs 'n geringe waarde het, sodat dit as deel van 'n groter geheel benut en bestuur sal moet word ten einde meer waarde daaraan te verleen, byvoorbeeld as 'n punt op 'n staproete. wanneer 'n erfenishulpbron op sy eie oor genoeg waarde beskik om as hoog individuele terrein benut en bestuur te word.

BYLAAG B

DEFINIËRING VAN TERME

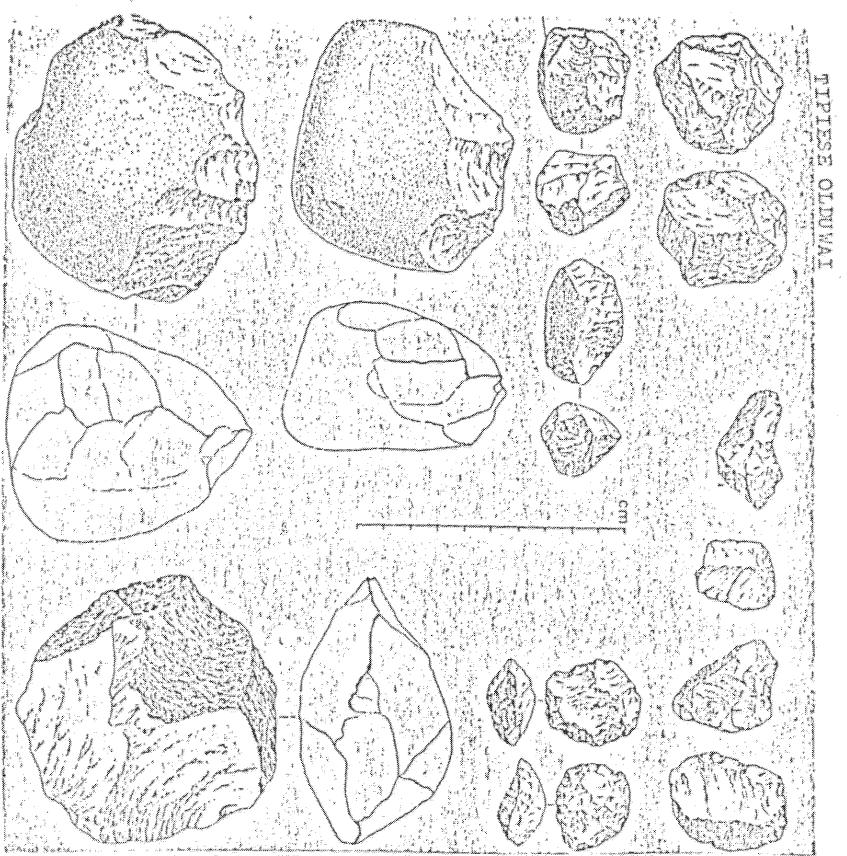
- terrein: ‘n Groot vindplek met uitgebreide strukture en verwante kultuurverskynsels. Dit kan ook bloot uit ‘n groot versameling kultuurverskynsels wat op een plek gevind is, bestaan.
- struktuur: ‘n Permanente bouwerk wat in isolasie gevind word, of wat saam met ander strukture ‘n terrein vorm.
- verskynsel: ‘n Toevallige vindplek van beweegbare kultuurvoorwerpe.
- vindplek: Enige plek waar kultuurferensialopbronne gevind is en sluit bestaande drie definisies in.

(Vergelyk ook Knudson 1978: 20.)

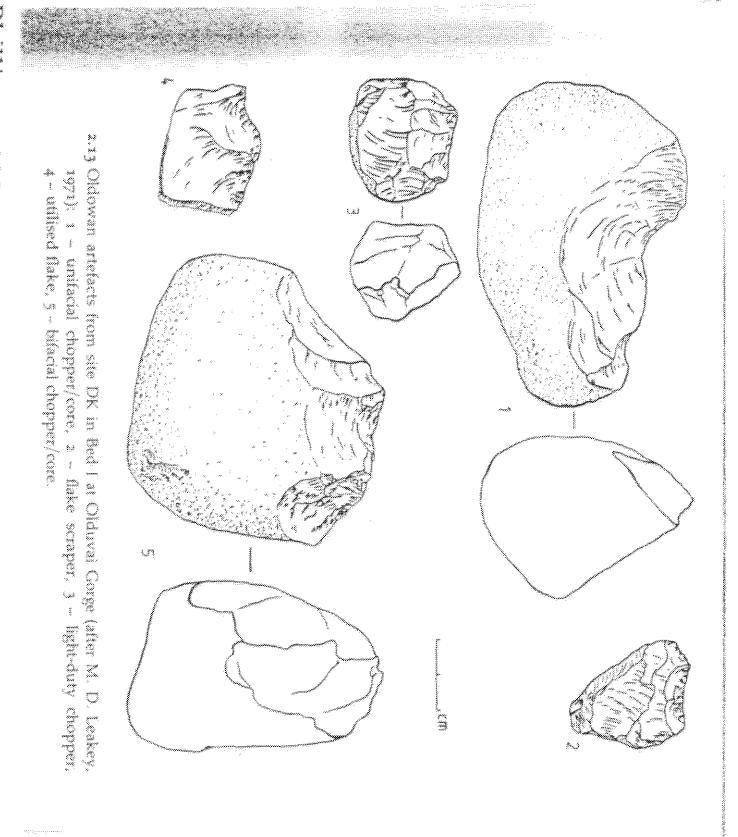
BYLAAG C

TEKENINGE VAN KLIPWERKTUIE

Vroeë Steentydperk

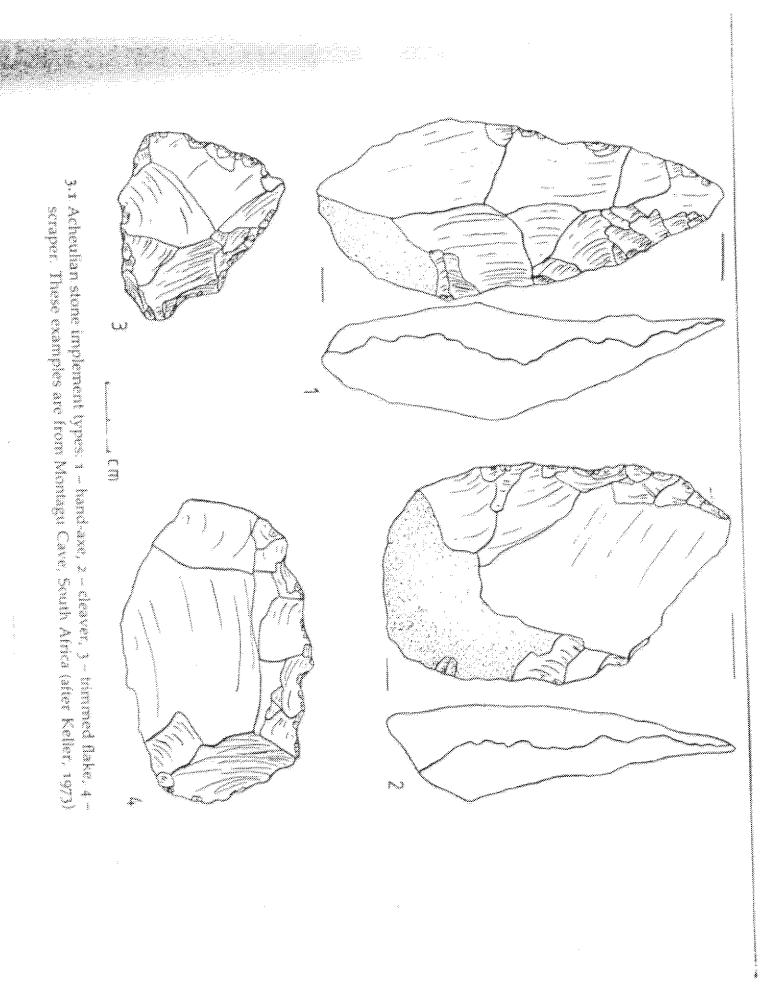

Uit Prinsloo g.d.

2.13 Oldowan artifacts from site DK in Bed I at Olduvai Gorge (after M. D. Leakey, 1973). 1 – unifacial chopper/core, 2 – flake scraper, 3 – light-duty chopper, 4 – utilised flake, 5 – biface chopper/core.

Uit Phillipson 1985:27.

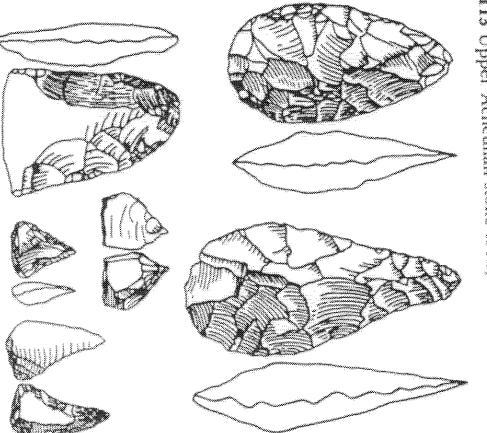

3.1 Acheulean stone implement types: 1 – hand-axe, 2 – scraper, 3 – flaked flake, 4 –

scraper. These examples are from Montagu Cave, South Africa (after Keller, 1973)

Uit Phillipson 1985:33.

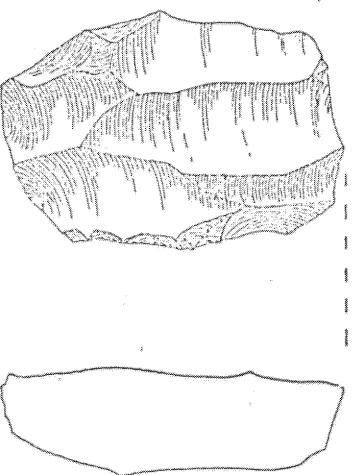
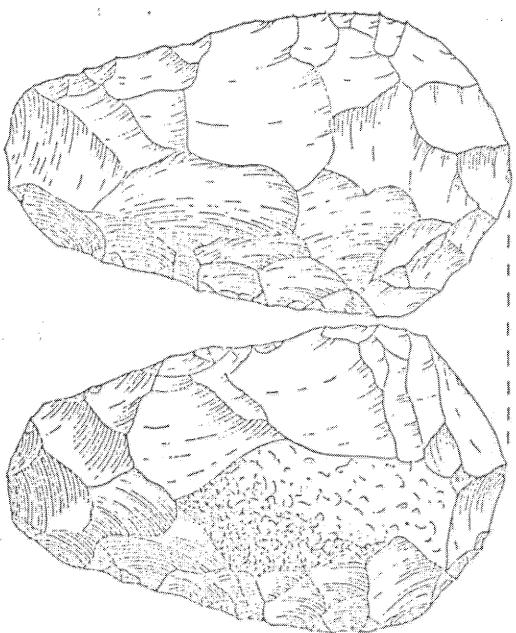
113 Upper Acheulian stone tools, Kalambo Falls, Zambia.

THE STONE AGE

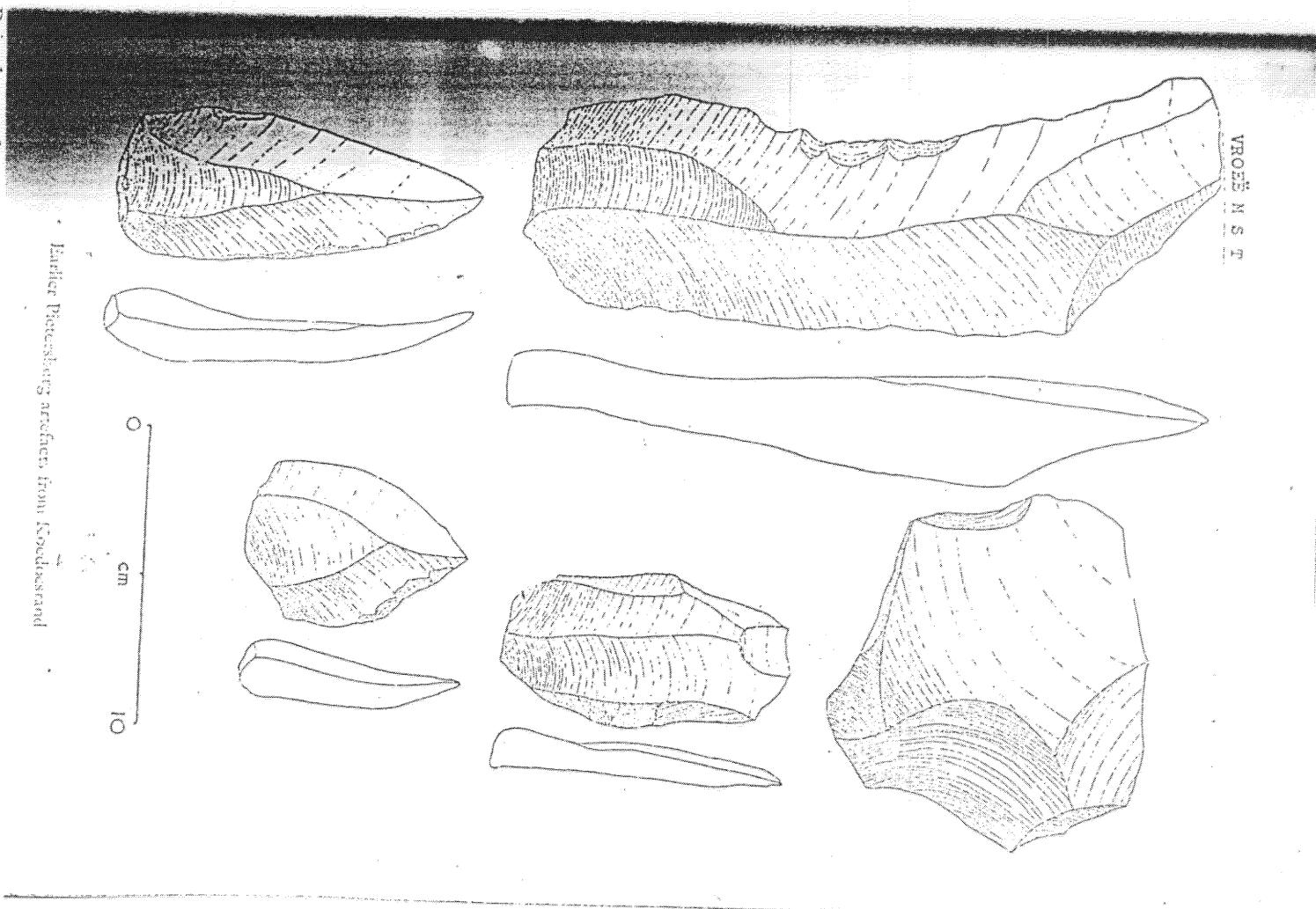
Uit Clark 1977:213.

FINALE ACHEUL

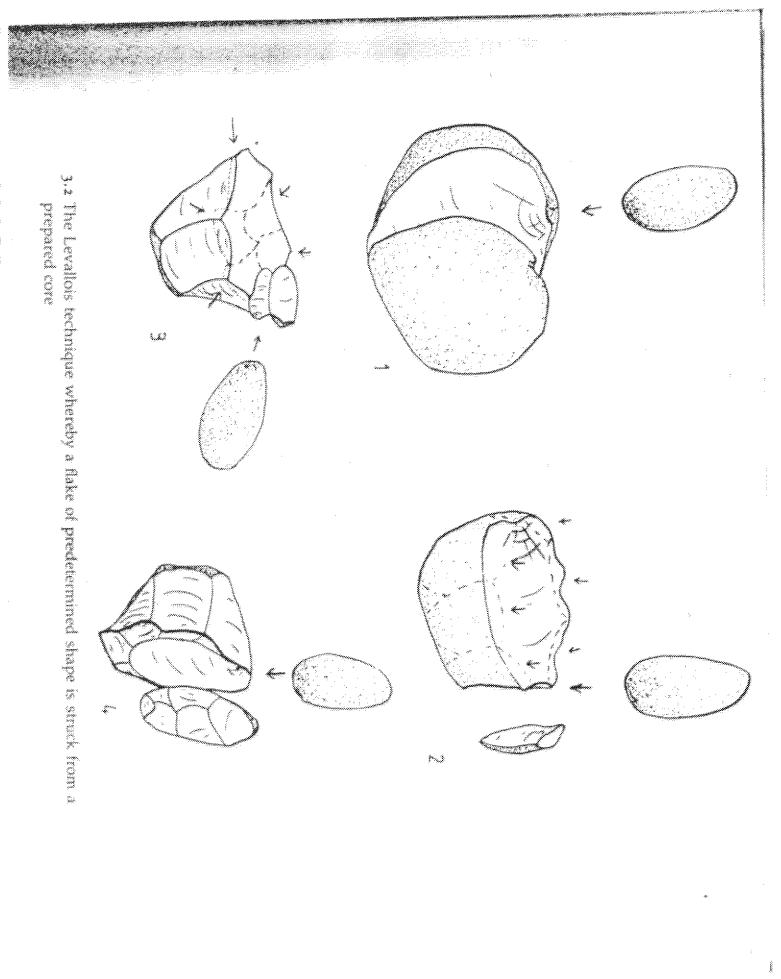

* Fauremitkultuur. Shaal $\frac{1}{2}$ linear.
Bereide Kern. Extendeat. Matatelle.
Handpik. Makabotsokasie.

Middel Steentijperk

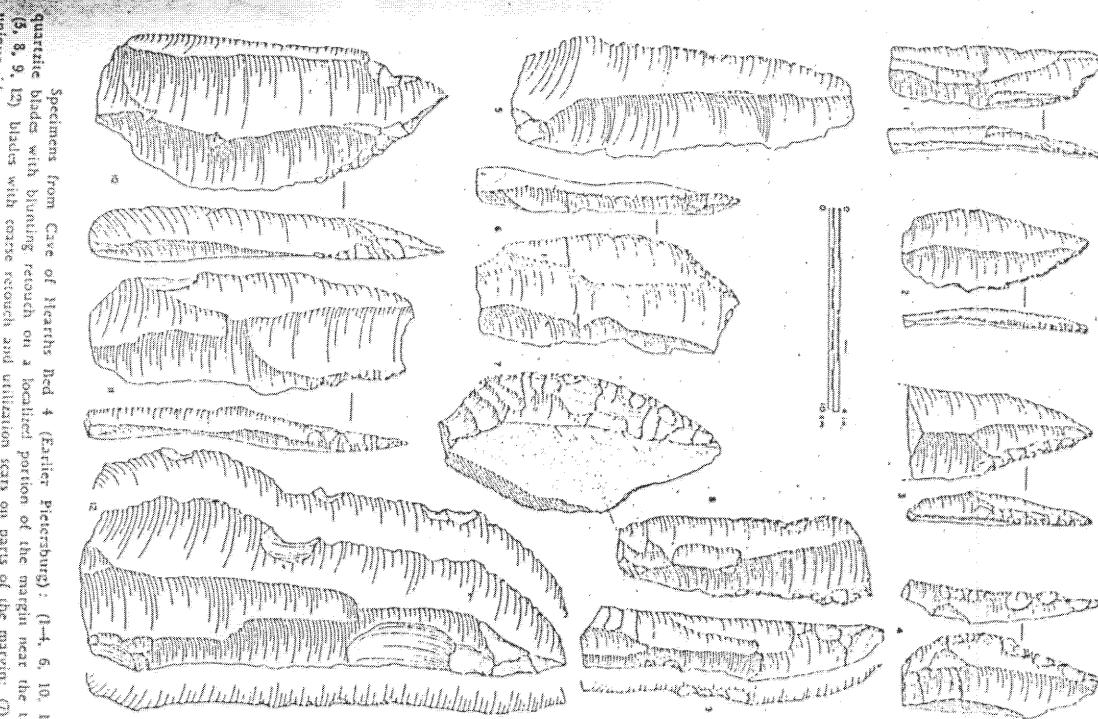
Uit Prinsloo g.d.

3.2 The Levallois technique whereby a flake of predetermined shape is struck from a prepared core

Uit Phillipson 1985:35.

MIDDLESTEENYDPERK

Specimens from Cave of Hearths, Bed 4 (Earlier Pietersburg); (1-4, 5, 10, 11) quartzite blades with blunting retouch on a localized portion of the margin near the upper end; (5, 8, 9, 12) blades with coarse retouch and utilization scars on parts of the margin; (10) a unique sidescraper.

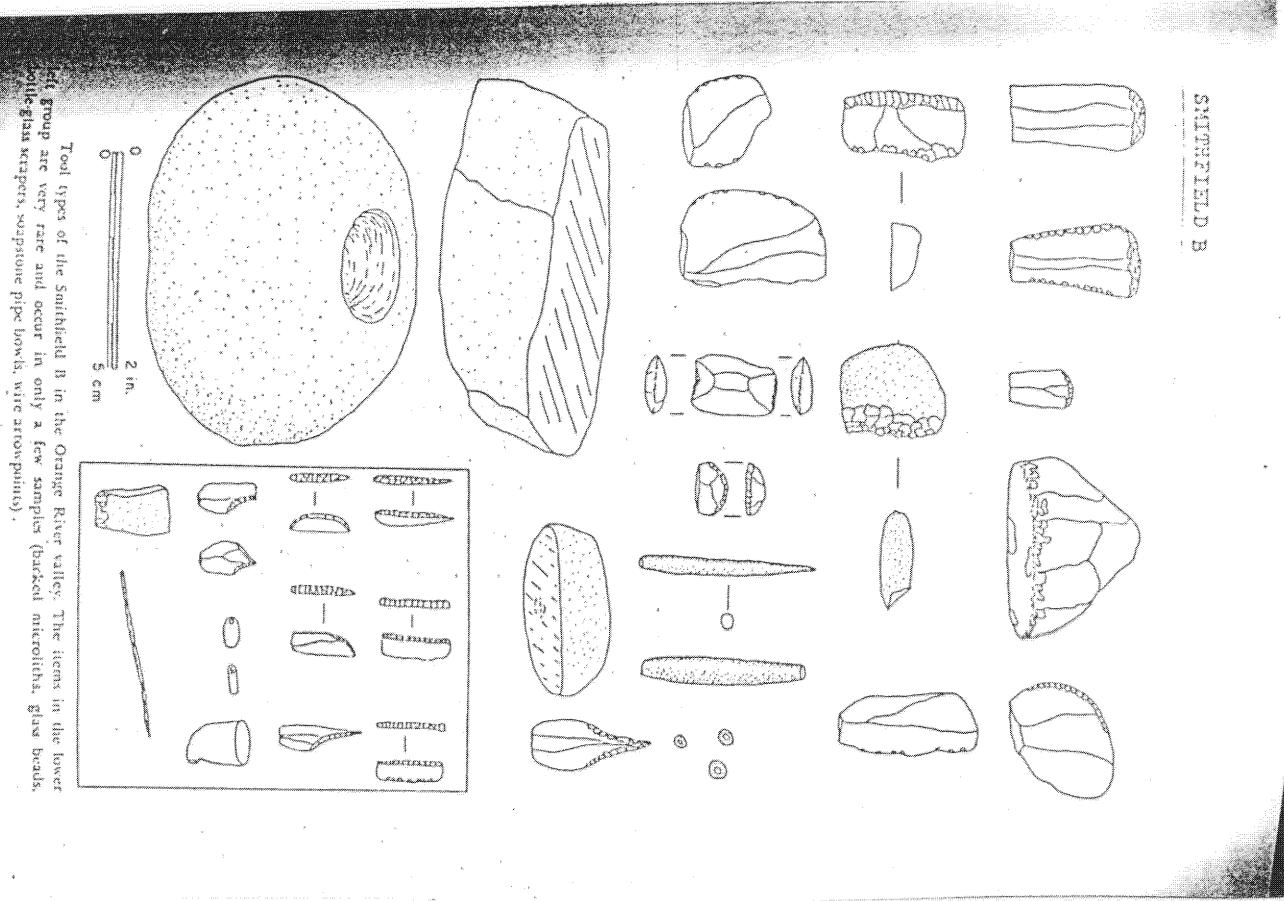
Uit Prinsloo g.d.

Laat Steentydperk

Uit Prinsloo g.d.

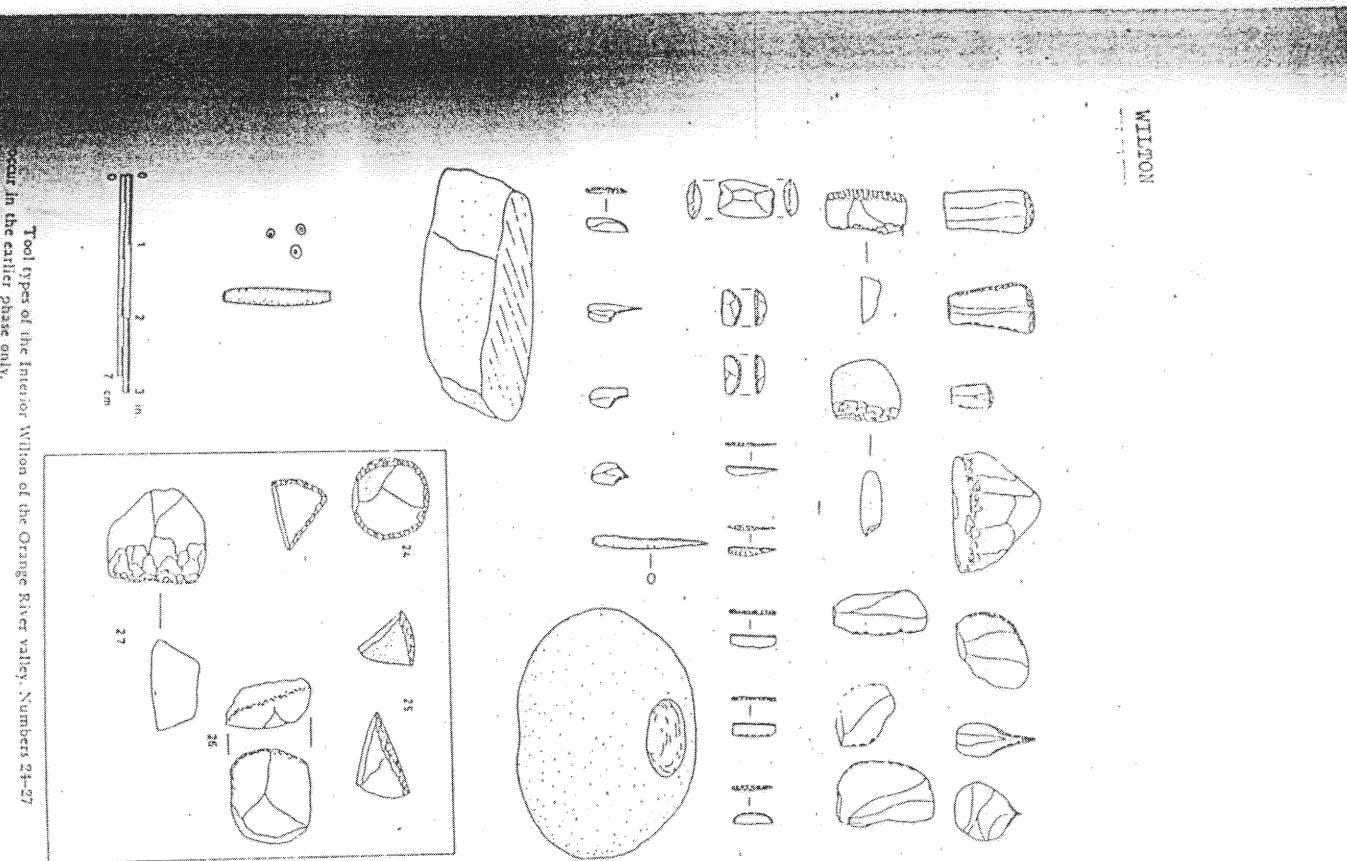

SMITHFIELD B

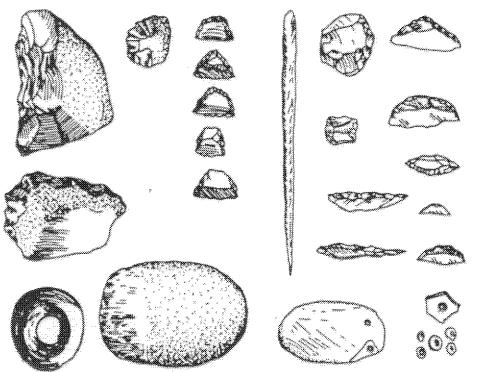
Tool types of the Smithfield B in the Orange River valley. The items in the lower left group are very rare and occur in only a few samples (backed microchis, glass beads, bone/glass scrapers, soapstone pipe bowls, wire arrowpoints).

WILTON

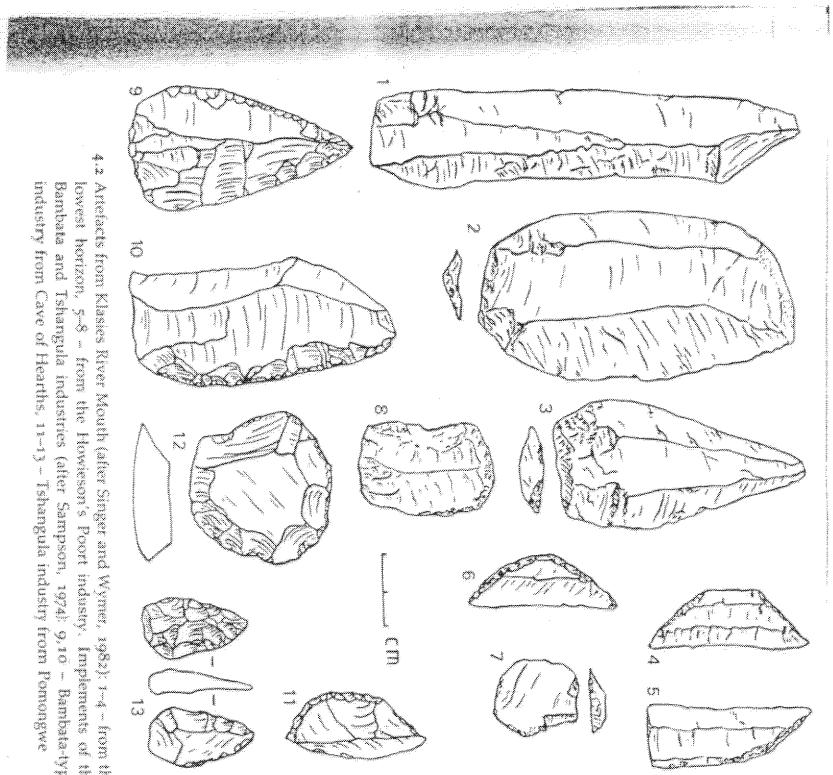
Tool types of the Interior Wilton of the Orange River valley. Numbers 24-27 occur in the earlier phase only.

118 Nachikufan (*lower*) and Wilton (*upper*) tools from Zambia and South Africa.

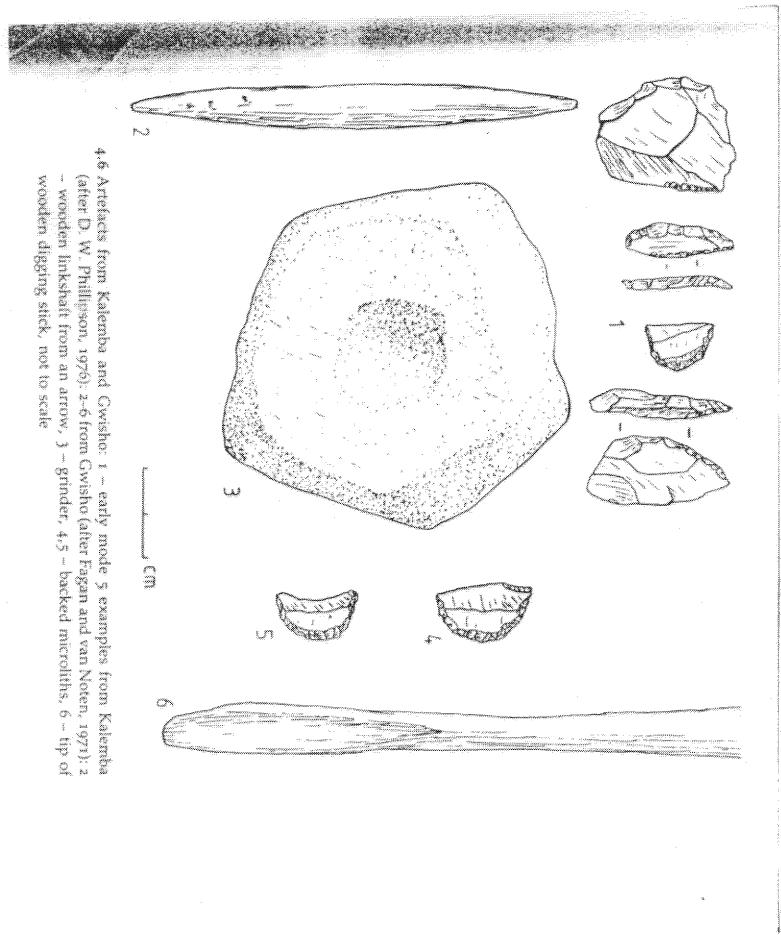
118 Nachikufan (*lower*) and Wilton (*upper*) tools from Zambia and South Africa.

Uit Clark 1977:218

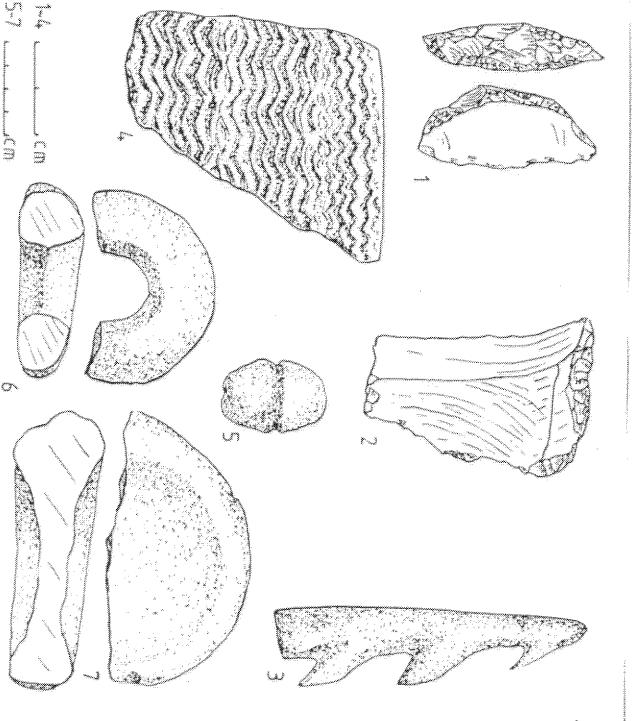
4.2 Artefacts from Klasies River Mouth (after Singer and Werner, 1982). 1-4 – from the lowest horizon, 5-8 – from the Howieson's Poort industry. Implements of the Bambata and Tshangula industries (after Sampson, 1974). 9,10 – Bambata-type industry from Cave of Hearths, 11-13 – Tshangula industry from Pomonwe

Uit Phillipson 1985:61.

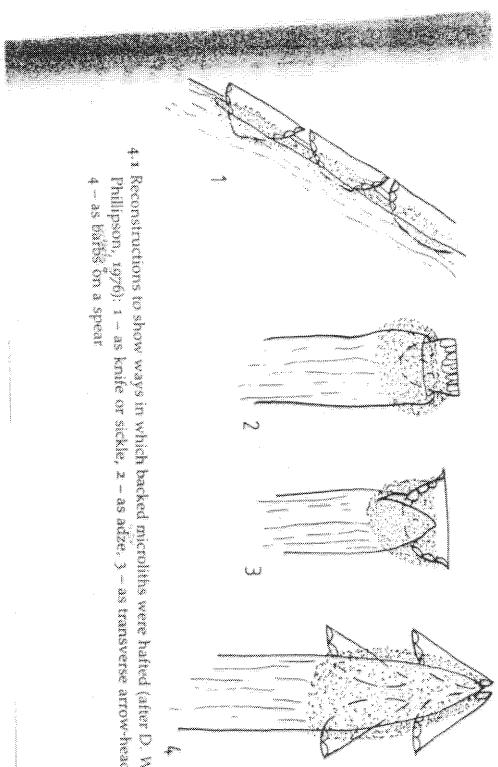

4-6 Artefacts from Kalenba and Gwisho: 1 - early mode 5 examples from Kalenba
 (after D. W. Phillipson, 1976); 2-6 from Gwisho (after Fagan and van Noten, 1971); 2
 - wooden linkshaft from an arrow, 3 - grinder, 4,5 - backed microliths, 6 - tip of
 wooden digging stick, not to scale

Uit Phillipson 1985:71.

5.3. Artefacts from Early Khartoum (after Arkell, 1940): 1 - backed microlith; 2 - scraper; 3 - barbed bone harpoon head; 4 - potsherd with wavy-line decoration; 5 - grooved stone interpreted as weight for a fish net; 6 - stone ring; 7 - grindstone

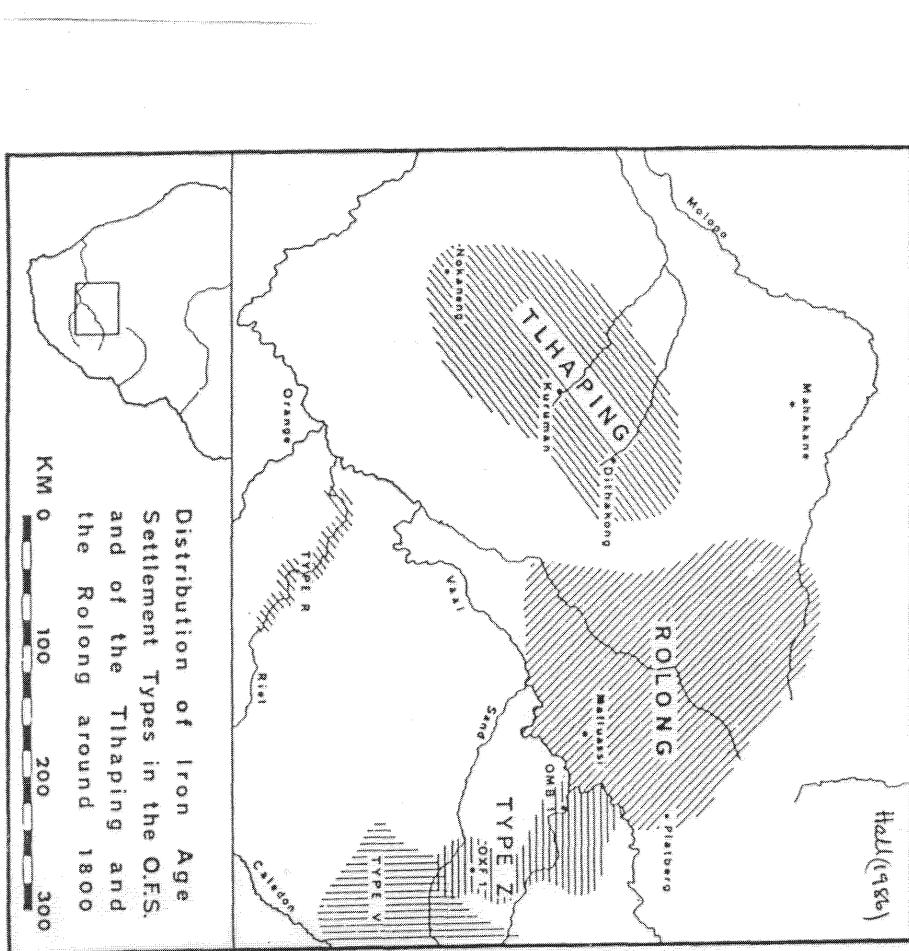

4.1 Reconstructions to show ways in which backed microliths were hafted (after D. W. Phillipson, 1970). 1 – as knife or sickle, 2 – as adze, 3 – as transverse arrow-head, 4 – as barbs on a spear

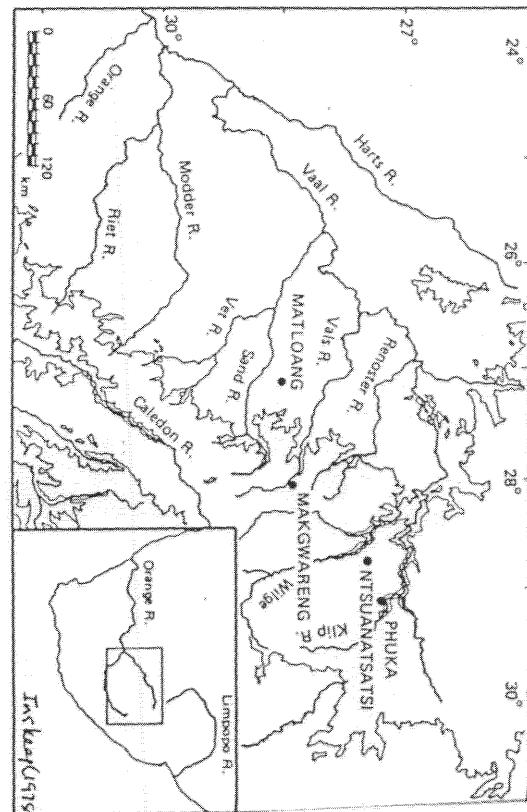
UiT Phillipson 1985:59.

BYLAAG D

TEKENINGE VAN YSTERTYDPERKVESTIGING IN DIE NOORDWES PROVINSIE

Uit Pistorius & Meyer g.d.:16b.

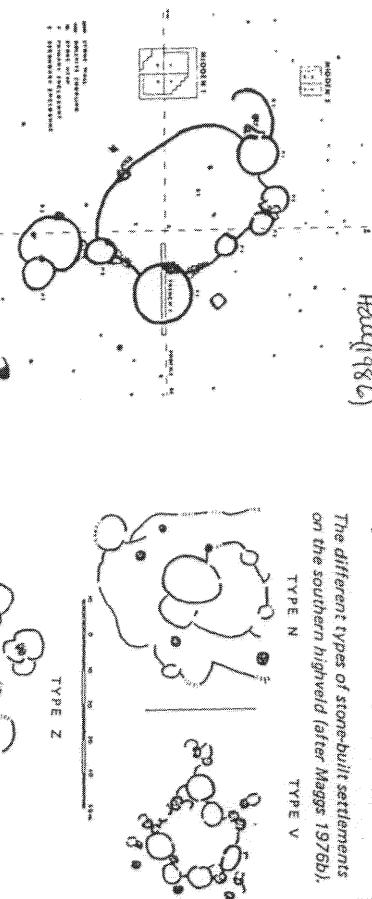

Hall (1986)

*Location of excavated sites on the southern highveld. (Illustration by Tina Coombes.)
The different types of stone-built settlements on the southern highveld (after Maggs 1976b).*

TYPE N

TYPE V

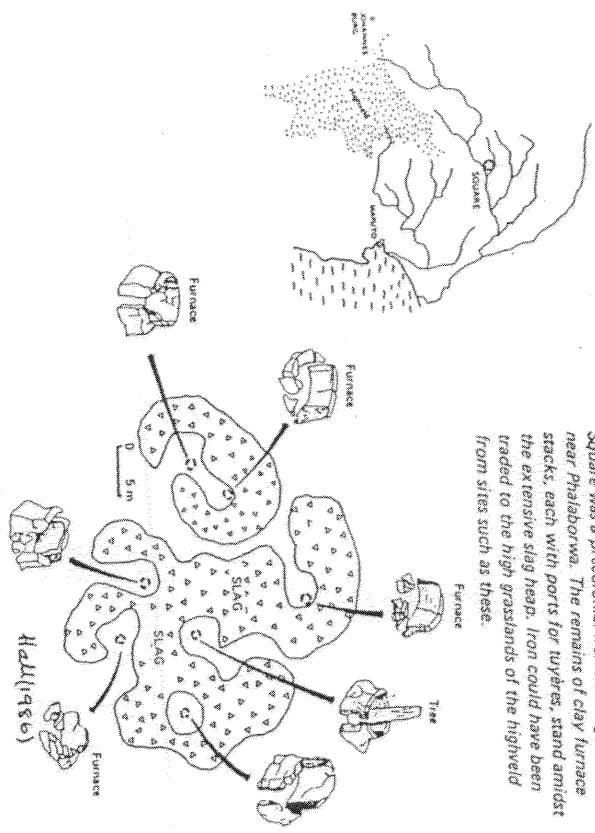

Plan of Naabeni. Although there are some broad similarities with stone-built settlements on the southern highveld, there are important differences in architectural detail. Entrances were built to face up the slope (at the bottom of the rounded dolerite stones. No trace was found of houses: the numerous stone heaps shown on the plan are probably the result of clearing the site for cultivation once it had been abandoned.

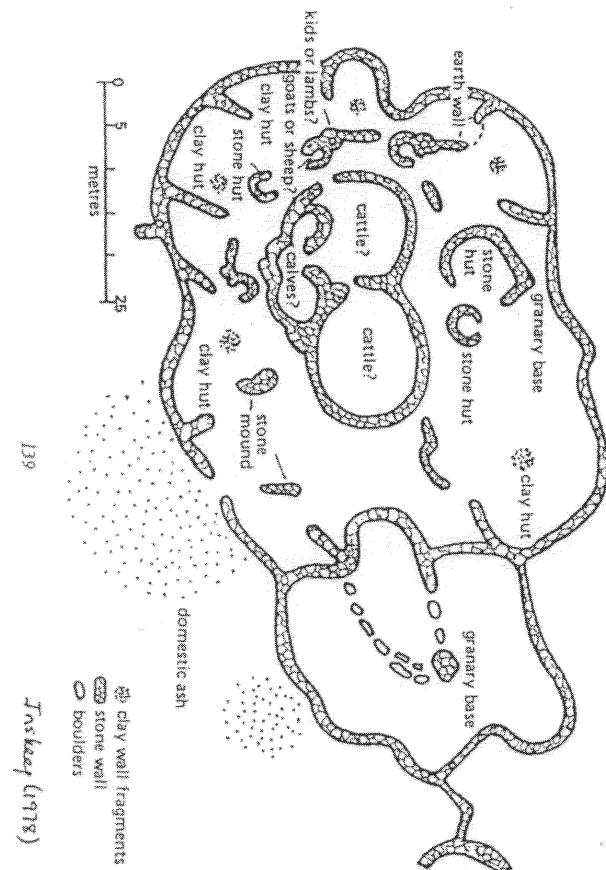
(After Hall and Maggs 1979.)

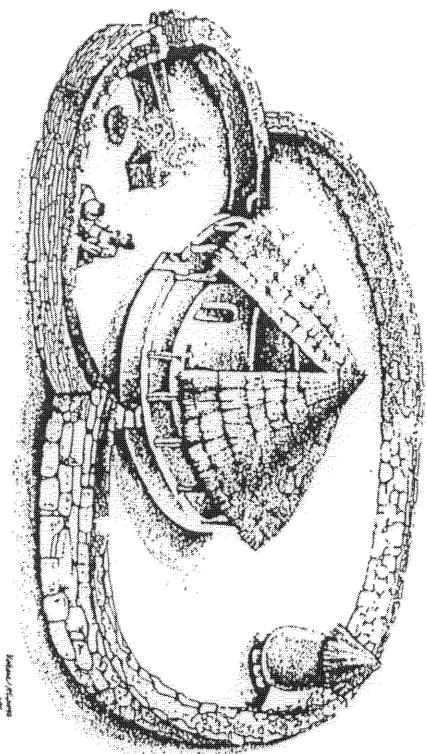
Uit Pistorius & Meyer g.d.:g.p.

Square was a precolonial iron-working factory near Phalaborwa. The remains of clay furnace stacks, each with ports for tuyères, stand amidst the extensive slag heap. Iron could have been traded to the high grasslands of the highveld from sites such as these.

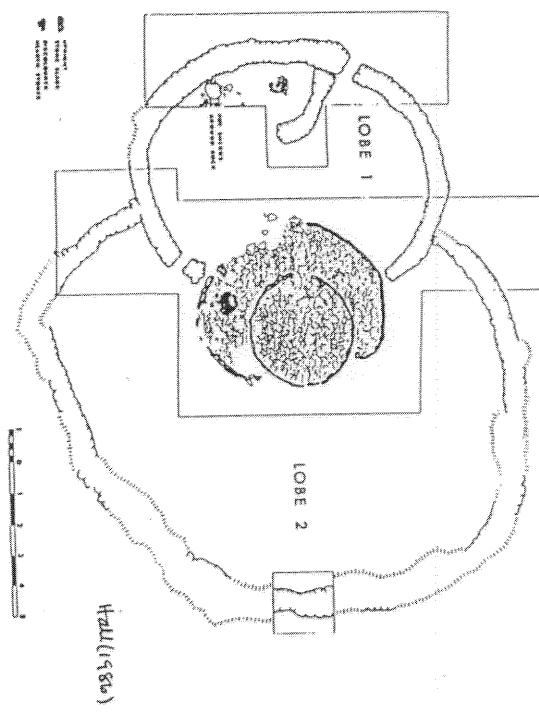

15 Plan, with suggested uses of structures, of the site at Klipriviersberg south of Johannesburg. This is one unit within a great complex of ruins, and bears a close resemblance to the type N sites of the Orange Free State.

An artist's reconstruction of a typical 'Bikobiel' dwelling at the Type Z site of Matloong, on the southern highveld (from Maggs 1976a).

Uit Pistorius & Meyer g.d.:16c